

Armoede: de kloof tussen ideaal en praktijk

Roekelozen en associaten in Bankerbos, voorheen Veenhuizen, 1964

Het plan van voormalig generaal Johannes van den Bosch schitterde door eenvoud. Er was begin negentiende eeuw te veel onbenutte arbeidskracht en grote armoede, en er was teveel onbenut onontgonnen land. Laat de armen het land bebouwen, in hun eigen levensonderhoud voorzien en ook nog eens bijdragen aan meer voedselproductie in een tijd van honger en gebrek, was Van den Bosch' gedachte. Hij had uitgerekend dat ruim zeven procent van de bevolking, zo'n 142.000 mensen, noodlijdend was, maar wel geschikt om te werken. Werk zou het koninkrijk veel geld besparen aan liefdadigheid. Hij richtte de Maatschappij van Weldadigheid op, om geld te werven en daarmee een kolonie te stichten waarin deze methode van armoedebestrijding zou worden uitgeprobeerd.

Eind 1818 arriveerden de eerste gezinnen in de proefkolonie Frederiksoord nabij Veenhuizen. Vrijwillig, zorgvuldig geselecteerd. Temidden van de Drentse plaggenhutten kregen deze gezinnen een stenen huis, een bezem en een dwiel, een wastobbe en handdoeken, tafellaken en bestek, een spiegel en tweeënhalve hectare land. Kinderen gingen van hun zesde tot veertiende jaar naar school. Maar behalve 'vrije' koloniën stichtte Van den Bosch ook strafkoloniën voor bedelaars en landlopers.

De Maatschappij verwierf echter onvoldoende sponsors. En ook de tienduizenden armen kwamen niet spontaan. Gemeenten waren belangrijk in het aanleveren van armen – zij konden zo besparen op liefdadigheid – maar vonden weinig bereidwillige of tot werk in staat zijnde gezinnen

die naar het verre Drenthe wilden trekken. Binnen de koloniën liep ook niet alles op rolletjes. Gezinnen hadden geen trek hun leven van minuut tot minuut te laten voorschrijven: reglementen bepaalden wanneer ze werkten, wat ze aten, hoe ze hun kinderen opvoedden. Het loon was bovendien niet meer dan wat schamel zakgeld. De rest werd ingehouden om de collectieve voorzieningen – voedsel, kleding, huisvesting – te bekostigen. Gezinnen moesten vaak drie jaar blijven om deze investering af te betalen.

Vanwege de geldnood liet Van den Bosch belangrijke principes varen. Niet iedereen had een eigen hoeve nodig, besloot hij. Bedelaars en vagebonden konden evengoed toe met een hangmat of kooi op een grote slaapzaal. En nadat gemeenten hadden aangegeven dat de armen zelden voldeden aan het enige criterium – fysiek in staat om te werken – liet hij ook deze eis vallen. Veenhuizen mocht een vergaarbak worden waarin alleen nog blinden en waanzinnigen geweigerd zouden worden. Invalide oud-militairen zouden toezicht houden. Er was dagelijks appél, onder toezicht werd er gewerkt en ter kerke gegaan.

Het onderscheid tussen vrijwillige kolonisten en bedelaars en landlopers vervaagde. Wie eenmaal in Veenhuizen was beland, kwam in de praktijk niet meer weg. Met het stempel Veenhuizen was

in de buitenwereld nauwelijks werk te krijgen. Het geldgebrek van de Maatschappij bleef en de staat legde miljoenen bij. In 1854 nam het Rijk de onvruchte koloniën over. De goedbedoelde opvoedkazerne werd omgevormd tot een rijkswerkinstelling, die geen ander doel had dan landlopers te straffen. De wezen en de vrouwen verdwenen. Het toelaten van gezinnen was al eerder gestaakt. In 1903 stelde koningin Wilhelmina een staatscommissie in die een oplossing moest vinden voor Veenhuizen. Het was duidelijk dat er van het heropvoedingsideaal niets terecht kwam. De conclusies van de commissie waren uiterst modern. Iedere landloper die voor de rechtbank verscheen moest individueel worden bezien. Onvrijwillig werklozen moesten niet voor drie jaar naar Veenhuizen worden verbannen, maar liefdadigheid krijgen om hun invaliditeit, geestelijk stoomis of ouderdom te compenseren. Alleen 'werkonwillige luiards' mochten naar Veenhuizen.

In de praktijk kwam er weinig van de aanbevelingen terecht. Het personeel was grotendeels ondeskundig, wel geschikt om te bewaken, niet om te ontwikkelen. Zij waren vergroeid met, vaak zelf opgegroeid in, het rigide, strak hiërarchische systeem van Veenhuizen.

De Tweede Wereldoorlog maakt een abrupt einde aan de traditionele bevolking van Veenhuizen. Landlopers werden door de overal om een Ausweis vragende bezetter voor dwangarbeid naar Duitsland gestuurd. En na de oorlog voorkwamen de wederopbouw en stijgende welvaart aanwas van bedelaars en landlopers. De erfenis van Veenhuizen, ooit bedoeld om armoede op te lossen, kwam verrassend genoeg terecht in het gevangeniswezen. Na de oorlog werd het model van Veenhuizen, gezamenlijk werken overdag en perspectief op terugkeer in de maatschappij, overal in het Nederlandse gevangeniswezen ingevoerd. Het maakte een einde aan de traditionele, eenzame opsluiting. In 1973, honderdvijf jaar na de idealistische start, hield de rijkswerkinrichting voor landlopers op te bestaan. *

(Liny Bruijnzel, foto Spaarnestad)

Vroeger...

De rubriek 'Vroeger' trekt een parallel tussen het werk van sociale diensten in het heden en verleden. Deze keer: armoede is van alle tijden. En plannen om het op te lossen ook. Armoedebestrijding krijgt deze kabinetsperiode extra aandacht, met geld vooral, uit te voeren door gemeenten. Jaren geleden zou de kolonie Frederiksoord in Veenhuizen ook al de armoede in Nederland gaan oplossen...

* Meer weten?

Deze tekst is gebaseerd op het boek over de familiegeschiedenis van Suzanna Jansen, *Het pauperparadijs* (Balans, 2008)